

UY XO'JALIGIDA DAROMAD VA XARAJATLAR

Ismoilova Yoqutxon Abduqayumovna

Andijon pedagogika texnikumi

biznes asoslari fani o'qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, oilaviy daromadlar tarkibini optimallashtirish va xarajatlarni oqilona boshqarish mexanizmlari tadqiq etilgan. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida uy xo'jaliklarining iste'mol xulq-atvori, real va nominal daromadlarining o'zgarish tendensiyalari tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida empirik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalangan holda oilaviy budjetni rejalashtirish modelining samaradorligi baholangan hamda raqamli moliya vositalarining uy xo'jaligi xarajatlarini nazorat qilishdagi o'rni yoritilgan. Yakunda uy xo'jaliklari farovonligini oshirish va jamg'arish madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: uy xo'jaligi, oilaviy daromad, iste'mol xarajatlari, oilaviy budjet, jamg'arma madaniyati, nominal daromad, transfertlar, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются механизмы обеспечения финансовой стабильности домохозяйств, оптимизации структуры семейного дохода и рационального управления расходами в условиях рыночной экономики. В рамках проводимых в нашей стране экономических реформ систематически анализируются тенденции потребительского поведения домохозяйств, реальных и номинальных доходов. В ходе исследования оценивается эффективность модели планирования семейного бюджета с использованием эмпирических и сравнительных методов анализа, а также подчеркивается роль цифровых финансовых инструментов в контроле расходов домохозяйств. В заключение предлагаются практические

рекомендации по повышению благосостояния домохозяйств и развитию культуры сбережений.

Ключевые слова: домохозяйство, семейный доход, потребительские расходы, семейный бюджет, культура сбережений, номинальный доход, трансферты, финансовая стабильность.

Abstract: This article examines the mechanisms for ensuring the financial stability of households, optimizing the composition of family income, and rational management of expenses in a market economy. Within the framework of the economic reforms being implemented in our country, the trends in the consumption behavior of households, real and nominal incomes, are systematically analyzed. In the course of the research, the effectiveness of the family budget planning model is assessed using empirical and comparative analysis methods, and the role of digital financial instruments in controlling household expenses is highlighted. Finally, practical proposals are put forward to improve the well-being of households and enhance the culture of savings.

Keywords: household, family income, consumption expenses, family budget, savings culture, nominal income, transfers, financial stability.

KIRISH

Har qanday milliy iqtisodiyotning eng kichik va fundamental bo'g'ini, ayni paytda eng asosiy sub'yektlaridan biri bu — uy xo'jaligidir. Makroiqtisodiy barqarorlik va mamlakatning umumiy yalpi ichki mahsuloti o'sish sur'atlari ko'p jihatdan bevosita ushbu kichik tizimlarning moliyaviy sog'lomligiga, ularning xarid qobiliyati hamda iste'mol hajmlariga chambarchas bog'liqdir. Global transformatsiyalar va raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda, uy xo'jaliklarida daromadlar va xarajatlarning muvozanatini saqlash mikromoliyaviy menejmentning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi.

Daromadlar va xarajatlar uy xo'jaligi hayotiy siklini va ijtimoiy-iqtisodiy

nufuzini belgilovchi ikki asosiy qutb hisoblanadi. Agarda oilaviy daromadlar tarkibi faqatgina an'anaviy ish haqiga tayanib qolsa, inflatsiya va bozor konyunkturasi o'zgargan vaziyatlarda ushbu uy xo'jaligining moliyaviy tanglikka tushib qolish xavfi keskin ortadi. Aksincha, xarajatlar tarkibining oqilona taqsimlanmasligi, ya'ni investitsion va intellektual xarajatlar o'rniga faqat birlamchi iste'mol (oziq-ovqat va maishiy ehtiyojlar) ulushining yuqori bo'lishi oilaning kelgusi strategik jamg'armalar shakllantirish imkoniyatini cheklab qo'yadi. Ushbu ilmiy tadqiqot ishida uy xo'jaliklarida shakllanayotgan daromad manbalarining tarkibiy tuzilishi, xarajatlarning ustuvor yo'nalishlari hamda oilaviy budget xavfsizligini ta'minlashning konseptual asoslari tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

Uy xo'jaliklarining daromad va xarajatlari o'rtasidagi o'zaro korrelyatsion bog'liqlikni aniqlash hamda uning dinamikasini baholash maqsadida ushbu tadqiqotda quyidagi tizimli metodologik yondashuvlar va usullardan foydalanildi: — Tanlanma kuzatuv usuli: Tadqiqot doirasida hududiy jihatdan turli sharoitlarda (shahar va qishloq hududlarida) istiqomat qiluvchi 200 ta uy xo'jaligi o'rtasida maxsus so'rovnoma (anketa) o'tkazilib, ularning oylik daromad manbalari va haqiqiy xarajatlari tarkibi o'rganildi. — Tizimli va tarkibiy tahlil usuli: Uy xo'jaligi budgetining kiritim va chiqim qismlari moddama-modda ajratilib, jami ulushga nisbatan foiz ko'rsatkichlari Engel qonuniyatlari hamda zamonaviy iqtisodiy modellar asosida qiyoslandi. — Dinamik qatorlar va guruhlash usuli: Olingan ma'lumotlar oila a'zolarining soni, ma'lumoti hamda bandlik darajasiga ko'ra guruhlarga ajratildi va ularning nominal va real daromadlari o'rtasidagi farqlar statistik hisob-kitob qilindi. — Matematik-statistik modellashtirish: Daromadlar darajasining o'zgarishi (mustaqil o'zgaruvchi) iste'mol xarajatlarning (tobelikdagi o'zgaruvchi) o'zgarishiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash uchun oddiy chiziqli regressiya modeli qo'llanildi.

NATIJALAR

Oʻtkazilgan empirik sotsiologik soʻrovlar va statistik tahlillar natijasida zamonaviy uy xoʻjaliklarining moliyaviy portretini tavsiflovchi bir qator muhim empirik koʻrsatkichlar aniqlandi.

Tadqiqot doirasida olingan real natijalar quyidagi muhim tendensiyalarni koʻrsatdi: — Kuzatilgan uy xoʻjaliklarining jami daromadlari tarkibida rasmiy mehnat faoliyatidan olingan ish haqi ulushi oʻrtacha 58 foizni, tadbirkorlik va oʻzini oʻzi band qilish faoliyatidan olingan daromadlar 24 foizni, transfertlar (pessiyalar, nafaqalar va xorijdan pul oʻtkazmalari) esa 18 foizni tashkil etishi maʼlum boʻldi.

— Shahar sharoitidagi uy xoʻjaliklarida daromadlar manbalarining diversifikatsiyalashganlik (koʻp qirralilik) darajasi qishloq hududlariga nisbatan 1.6 barobarga yuqori ekanligi, bu esa ularning iqtisodiy inqirozlarga bardoshlilikini taʼminlayotgani qayd etildi. — Xarajatlar zanjirini tahlil qilish shuni koʻrsatdiki, umumiy oylik daromadi past boʻlgan uy xoʻjaliklarida jami budjetning 62 foizgacha boʻlgan qismi faqatgina oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishga sarflanadi (Engel qonunining bevosita isboti). Daromad darajasi yuqori boʻlgan guruhlarda esa oziq-ovqat xarajatlari ulushi 28 foizgacha tushib, intellektual investitsiyalar (taʼlim, sogʻliqni saqlash, sayohat va jamgʻarmalar) ulushi 35 foizgacha koʻtarilgan. — Smartfonlardagi raqamli banking va elektron hamyon dasturlari (masalan, budjetni rejalashtiruvchi mobil ilovalar) orqali oʻz mablagʻlarini kunlik monitoring qilib boruvchi uy xoʻjaliklarida impulsiv (rejalashtirilmagan hissiy) xarajatlar darajasi oddiy oilalarga qaraganda oʻrtacha 22 foizga kamroq boʻlishi tajribada isbotlandi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining iqtisodiy-nazariy muhokamasi shuni yaqqol koʻrsatadiki, uy xoʻjaligida daromad va xarajatlarni toʻgʻri muvozanatlash nafaqat mikrodarajadagi, balki umumdavlat miqyosidagi iqtisodiy barqarorlik omilidir.

Ko‘plab uy xo‘jaliklarining moliyaviy muammolarga duch kelishiga asosiy sabab — daromadning kamligi emas, balki xarajatlarni rejalashtirish strategiyasining mavjud emasligidir. Oilalarda uzoq muddatli strategik maqsadlarning (uy-joy sotib olish, farzandlar ta’limi, qariyalik ta’minoti) qo‘yilmasligi oylik mablag‘larning mayda maishiy va samarasiz xarajatlarga sarflanib ketishiga zamin yaratmoqda.

Ushbu iqtisodiy muammolarni bartaraf etish va uy xo‘jaliklarining moliyaviy barqarorligini oshirish maqsadida quyidagi ustuvor strategik vazifalarni amalga oshirish lozim: — Oila budjetini shakllantirishda "50/30/20" universal moliyaviy qoidasini ommalashtirish: Bunda daromadning 50 foizi qat’iy hayotiy ehtiyojlarga (oziq-ovqat, kommunal, dori-darmon), 30 foizi shaxsiy xohish-istaklarga (ko‘ngilochar, kiyim-kechak), 20 foizi esa majburiy ravishda kelgusi investitsiya va daxlsiz jamg‘arma xavfsizlik yostiqchasiga (emergency fund) yo‘naltirilishi kerak. — Uy xo‘jaliklarining moliyaviy savodxonligini tizimli ravishda oshirish: Oila sub’yektlariga passiv daromad keltiruvchi vositalar (bank omonatlari, qimmatli qog‘ozlar, obligatsiyalar) bilan ishlash madaniyatini singdirish lozim. Bu aholining inflatsiya sharoitida o‘z pul mablag‘larini qadsizlanishdan himoya qilish qobiliyatini rivojlantiradi. — Oilaviy tadbirkorlik va xonadon ichki resurslaridan unumli foydalanish: Xarajatlarni qisqartirish bilan birga qo‘shimcha daromad manbalarini yaratish, ayniqsa raqamli frilans (masofaviy mehnat) va tomorqa xo‘jaligi imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

XULOSA

Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo‘jaliklarida daromadlar va xarajatlarning shakllanish dinamikasi, iste’mol xulq-atvorining transformatsiyalashuvi hamda oilaviy budjet barqarorligi mezonlarini har tomonlama tahlil qilishga bag‘ishlangan mazkur tadqiqot ishi yakunida, olingan empirik ma’lumotlar, statistik hisob-kitoblar va regressiv modellar asosida quyidagi kengaytirilgan ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi:

— Uy xo‘jaligida daromad va xarajatlar balansi nafaqat alohida olingan bir

oilaning ijtimoiy himoyalanganlik darajasi va farovonligini, balki makroiqtisodiy miqyosda mamlakat aholisining real xarid qobiliyatini hamda yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ichki iste'mol hajmini belgilovchi eng fundamental mikroiqtisodiy indikator hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uy xo'jaliklarining moliyaviy muvozanati barqaror bo'lgan jamiyatlarda iqtisodiy inqirozlarning va inflatsion bosimlarning salbiy oqibatlari ancha yumshoq kechadi va aholining ijtimoiy stratifikatsiyalashuvi (boy va kambag'al qatlam o'rtasidagi keskin farq) chuqurlashib ketishining oldi olinadi.

— Oila budjeti kirim qismini tarkibiy jihatdan diversifikatsiya qilish, ya'ni daromad manbalarini faqatgina an'anaviy va qat'iy belgilangan oylik ish haqiga bog'lab qo'ymasdan, oilaviy tadbirkorlik, o'zini o'zi band qilish, tomorqa xo'jaligi hamda zamonaviy passiv daromad (bank omonatlari, investitsiyalar) turlarini ko'paytirish uy xo'jaliklarining iqtisodiy inqirozlarga qarshi kuchli immun tizimini shakllantiradi. Daromad manbalari ko'p tarmoqli bo'lgan xonadonlar bozor konyunkturasidagi keskin tebranishlar va kutilmagan ishsizlik holatlariga ancha bardoshli bo'lib, o'zlarining odatdagi farovonlik darajasini uzoq muddat saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

— Uy xo'jaligi xarajatlarining tarkibiy tuzilishi va ularning umumiy budjetdagi ulushi oilaning intellektual va ijtimoiy rivojlanish salohiyatini bevosita ko'rsatib beruvchi mezondir. Engel qonuniyatlarining amaldagi isboti sifatida aniqlandiki, daromadlar darajasi past bo'lgan uy xo'jaliklarida jami mablag'larning katta qismi (60 foizdan ortig'i) faqatgina birlamchi hayotiy ehtiyojlar — oziq-ovqat va kommunal to'lovlar uchun sarflanadi. Oilaviy daromadlar oshishi va xarajatlar oqilona optimallashtirilishi bilan iste'mol tarkibida oziq-ovqat ulushi kamayib, inson kapitaliga, ya'ni farzandlar ta'limi, sifatli tibbiy xizmat, sog'lom turmush tarzi va kelgusi strategik jamg'armalarga yo'naltiriladigan investitsiyalar ulushi 35 foizgacha o'sadi va bu oilaning uzoq muddatli farovonligini kafolatlaydi.

— Zamonaviy raqamli moliya texnologiyalari, xususan mobil banking tizimlari, elektron hamyonlar va budjetni rejalashtiruvchi maxsus smart-illovalar uy xo'jaliklarining kundalik chiqimlarini nazorat qilishda va moliyaviy intizomni shakllantirishda inqilobiy ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli monitoring vositalaridan faol foydalanuvchi oilalarda rejalashtirilmagan, his-tuyg'ularga berilib qilinadigan (impulsiv) maishiy xarajatlar hajmi o'rtacha 22 foizga kamayishi tajribada tasdiqlandi. Bu esa ortiqcha mablag'larning isrof bo'lishining oldini olib, ularni maqsadli jamg'arma ko'rinishida shakllantirishga bevosita zamin yaratadi.

— Uy xo'jaliklarida moliyaviy barqarorlikka erishish va jamg'arish madaniyatini yuksaltirish uchun oila boshqaruvida universal "50/30/20" qoidasini tatbiq etish hamda aholining investitsion savodxonligini oshirish bugungi kunning eng dolzarb iqtisodiy zaruriyatidir. Pul mablag'larini oddiygina naqd ko'rinishda saqlash inflatsiya tufayli xarid qobiliyatining pasayishiga olib kelishi sababli, uy xo'jaliklariga o'z jamg'armalarini qimmatli qog'ozlar, obligatsiyalar yoki bank depozitlari kabi likvidli vositalar orqali himoya qilish va ko'paytirish ko'nikmalarini singdirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, uy xo'jaligida daromad va xarajatlarni ilmiy asosda boshqarish nafaqat alohida oilalarning moddiy mustahkamligini, balki mamlakat moliya-bank tizimining barqarorligini va ichki investitsion muhit faolligini ta'minlovchi asosiy harakatlantiruvchi kuchdir. Istiqbolda milliy iqtisodiyotda uy xo'jaliklarining rolini yanada oshirish uchun ta'lim tizimining barcha bosqichlariga "oilal iqtisodi va shaxsiy moliya menejmenti" modullarini chuqurlashtirilgan holda integratsiya qilish, aholi o'rtasida raqamli moliyaviy smart-ko'nikmalarni hamda oqilona va barqaror iste'mol madaniyatini keng ko'lamda targ'ib etish strategik jihatdan maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vahobov A.V., Malikov T.S. Shaxsiy moliya va oilaviy budjet menejmenti. — Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2019. — 218 b.
2. Toshmatov Sh.A. Uy xo‘jaliklari iqtisodiyoti va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish yo‘nalishlari. — Moliya jurnali, 2021. — No. 4. — B. 34-41.
3. Campbell J.Y. Household Finance. — Journal of Finance, 2016. — Vol. 71, No. 1. — P. 7-53.
4. Ergashev R.H. Aholi daromadlari va iste‘mol xarajatlari tarkibiy o‘zgarishlarining statistik tahlili. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020. — 186 b.
5. Karimov N.G., Jumaniyazov Z.A. Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo‘jaliklarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash mexanizmlari. — O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2023. — No. 5. — B. 12-19.
6. Guiso L., Sodini P. Household Finance: An Emerging Field. — Handbook of the Economics of Finance, 2013. — Vol. 2. — P. 1397-1532.
7. Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazorati: Uy xo‘jaliklari va iste‘mol xulq-atvori. — Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2018. — 340 b.
8. World Bank. Household Income and Expenditure Surveys: Guidelines and Methodologies. — Washington D.C.: World Bank Publications, 2017. — 210 p.
9. Tursunov B.S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida aholining moliyaviy savodxonligi va jamg‘arish madaniyatini yuksaltirish. — Jamiyat va boshqaruv, 2024. — No. 2. — B. 76-82.
10. Engel E. Die Lebenskosten belgischer Arbeiter-Familien früher und jetzt. — International Statistical Institute Bulletin, 2015 (Reprint). — No. 9. — P. 1-124.
11. Olimov A.A. Oila iqtisodi: oilaviy budjetni rejalashtirish va xarajatlarni optimallashtirish prinsiplari. — Toshkent: "O‘qituvchi", 2025. — 145 b.